

Славко ПЕТАКОВИЋ
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

ПОМЕНИ ДУБРОВНИКА У ЕПСКОЈ ФОЛКЛОРНОЈ ТРАДИЦИЈИ¹

Дубровник се релативно често среће у епској народној поезији, мада нема статус и симболику локалитета какви су Косово, Дунав, Романија или градови попут Призрена, Крушевца, Смедерева или Београда. У поетској иконографији српске епике место Дубровника је кодификовано спрегом значења која активирају уобичајени, формулативни искази. Древни град тако у колективној представи и поимању слушаца епског певача слови за место ванредне лепоте, опасно моћном зидинама, али и потенцијално опасан простор. Према песмама старијег настанка је под млетачком управом, или аустријском влашћу, како повесне прилике памте песме каснијег времена. Виђење самих Дубровчана нејединствено је пошто их у епској визури одликују високе моралне врлине, достојанство и племенитост, али и сасвим супротне особине, лукавост и превртљивост.

Најфреквентније синтагме које обухватају Дубровник неретко су конструисане употребом епитета „бијели”, „лепи”, „стојни” итд.² Самим тим локалитет је лишен било каквих конкретних одређења. До изражаја више долазе моделативне конвенције епске поезије него плод песничког напора да тачније и ближе опише појаву о којој пева. Као посебан се топос Град јавља међу моделима женидбе епског јунака са препрекама. Некад постаје локалитет од значаја у оквиру епске биографије јунака или нит уплетена у чвориште љубавних повести. Елементи историјских реалија евентуално

---

¹ Рад је објављен у: Прилозима за књижевност, језик, историју и фолклор, LXXVIII, св. 1–4, Београд, 2012, 113–126.

² М. Детелић, М. Илић, *Бели град: порекло епске формуле и словенског топонима*, Београд, 2006, 28, 38, 81, 125 – 197; М. Детелић, *Епски градови. Лексикон*, Београд, 2007.

се испољавају кроз хроничарске моделе епског приказивања. У песмама старијег настанка легендарна и историјска представа о Дубровнику чине специфичну легуру насталу поетско-алхемијским превирањем. Њена компактност отежава реконструкцију порекла појединачних градивних елемената, тј. разноликих извора сазнања народног певача о древном граду и путева њихове сублимације у „коначни” облик.

Песничко виђење женидбе Ђурђа Бранковића (Вук, II, 79) у својој дубини открива да је настало укрштањем неколико рукаваца, при чему су повесна факта далекосежно подвргнута преобликовању. Историји је познато да је Ђурађ Бранковић са супругом походио Дубровник 1426. и 1440. године. Домаћини су им, нарочито приликом прве посете, приредили ванредан дочек,³ достојан „јединственог пријатеља и заштитика”, како су деспота са искреним поштовањем ословљавали Дубровчани. Епски певач је повезао на посебан начин неколико чињеница и оживео их у новом поретку. Странкиња Ирина је била племенитог рода и посетила је Дубровник, из чега се склопило „тумачење” да је Република Светог Влаха аристократска држава у присним везама са деспотом. Основни слојеви реалија су помешани до непрепознавања, те се инверзијом вероватно дошло до уверења о пореклу супруге српског владара са јадранског приморја: „Кад се жени Смедеревац Ђуро, / на далеко запреси ђевојку, / у лијепу граду Дубровнику, / у онога краља Мијаила, / по имену Јерину ђевојку”. Тако је на деформисаној историјској подлози развијена епска повест о подухвату деспотових сватова – Милоша Обилића, Реље Крилатице, Старине Новака и других српских јунака. Они под вођством Марка Краљевића из Дубровника изводе испрошену Јерину. На том путу Марко погуби будућег Ђурђевог таста „дубровачког краља” јер је овај на превару хтео да посече сватове. Историјске чињенице о две деспотове посете Граду, тј. усмено преношење сећања на прошлост и старе владаре, сублимирана су према моделативном клишеу епског песништва женидбе са препрекама.⁴ Помињање „дубровачког краља” уклапа се у типолошку матрицу епских јунака,⁵ али одудара од реалне подлоге будући да Дубровник никада у својој повести није имао државно уређење на чијем челу је био краљ.

У песми је све усклађено са схемом епске стилизације и подређено развијању карактеризацији Ђурђа Бранковића и стране коју он и сватови репрезентују.⁶ Кодификована представа о Дубровчанима је посредством њиховог „краља” повезана са негативним особинама – лукавошћу и лице-

³ М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд, 1999, 76–78; 279–281.

⁴ Р. Пешић, Н. Милошевић-Ђорђевић, *Народна књижевност*, Београд, 1984, 112–113; 126–127.

⁵ С. Самарџија, *Биографије епских јунака*, Београд, 2008, 203.

⁶ М. Детелић, *Митски простор и епика*, Београд, 1992, 223; Кодови словенских култура, бр. 3, тематски број посвећен свадби, Београд, 1998.

мерјем, истим оним атрибутима по којима се издвајају сви „Латини” – као „старе варалице”. Сама, пак, Јерина у таквом контексту добија специфичне црте и улоге јер се истиче као активни помоћник сватова.⁷ Док највећи број десетерачких песама и сва предања доследно приказују злодела „проклете” Јерине, њен лик у поменутој песми одудара од традиционалног обрасца. Карактеризација Јерине грађена је према начелу супротности у односу на обликовање лика њеног оца, „дубровачког краља”. Мајчин савет Ђурђу да се ослони на Јеринину помоћ, а да не слуша савет „дубровачког краља” („Латини су варалице старе... / ти не слушај краља таста свога, / већ послушај Јерину ђевојку”), снажно истиче разлику између девојке и Дубровчана. Суштински, концепција представе о Ђурђевим сватовима и Дубровчанима чије особине сажима лик „краља” визија је одсека националне прошлости усаглашена са поетичко-стилском матрицом епске народне песме у толикој мери да се наноси повесних реалија тек назире у дубини поетске творевине.

Легендарно и историјско сећање на Ђурђа Бранковића спојени су у песми (СМ, 158) о бекству Ђурђа пред Турцима у Дубровник. Догађај историјског карактера,⁸ опет је подређен традиционалном епском фабулативном калупу о заточнику упућеном у непријатељски табор. Уз псеудуисторијски контекст (издаја Бранковића на Косову) испољава се и стилизација типских ликова (нпр. лик „проклете” Јерине). Реалије су таквим поступком подвргнуте снажном преобликовању и удаљавању од повесног врела – мада Ђурђе одлучује да бежи у Дубровник: „Слуго моја, Змај-Обрчић Раде! / Ми од цара сиђет не смијемо, / да бјезимо граду Дубровнику, / у Млечиће, у море дебело.”, с тим је повезано непристајање Змај-Обрчић Рада, српског витеза и деспотовог заточника на султановом двору, да се потурчи. У крајњем исходу деспотова веза са Дубровником протумачена је кроз епску визуру као белодана потврда кукавичлука Бранковића. Тиме је учвршћен негативни суд о улози овога рода у националној традицији,⁹ мада је епски лик самога Ђурђа генерално приказан „амбивалентно”.¹⁰

Нешто другачији је однос удела реалног и фантастичног у песми о крушевачком бану (Вук, VI, 40). Дубровник се јавља на оквирима текста у двострукој функцији. Иницијална представа о Дубровнику је подређена лепој Николици која је: „мила ћерца Дубровачког Черве, [...] / да јој нема пара до Котора, / ни љепоте у седам краљева”. Тежиште епске фабуле поставља се на повест о мегдану бана и Арапина, а финална формула и

⁷ Д. Петковић, *Типологија епских песама и женидби јунака*, Београд, 2007, 153.

⁸ М. Спремић, *нав. рад*, 272–317.

⁹ Сам побјеже Деспотови Ђуро / са Јерином, име јој погигло, / утекоше мору латинскоме / Затрло се име Бранковића, / а и ш њиме сва српска несрећа, / тек Србин се мучи на мејдану / да поврати славу некадању.”

¹⁰ С. Самарџија, *нав.рад*, 217.

спомињање града имају посебне улоге. Удео реалија у формирању представе о Дубровнику значајан је јер се посредством њих утемељује привид веродостојности опеваног. Индиректно увођење лика властелина „Черве” гради реалистично упориште поетизоване представе стварности пошто је у Дубровнику вековима заиста живела ова знаменита лоза. Изворни облик презимена „Цријевић” је у песми усклађен са језичким осећањем народног певача, као што су према његовом „виђењу” дочаране и појединости које доприносе ближој локализацији радње („господар Черва” има „кулу” и „авлију” у Дубровнику). Истицање порекла девојке на почетку песме и разлога опстанка њеног рода до времена народног певача („Ето данас доста Зотовића, / у Дубровнику Черва и Червића”) подупире утисак о историчности, тј. о реалистичности опеваног догађаја.

Као референца се град под Срђем јавља у песми о Мићу Анђелићу (САНУ, III, 67), чинећи мотивациони фрагмент у композицији о женидби епског јунака. Баш у овом граду, каже песма, глас о лепоти девојке из Задра чуо је Сава од Посавја: „зачуло се граду Дубровнику”, / то зачуо Сава од Посавја / у кавани међу јаранима”. При даљем развијању женидбе јунака са препрекама мотив Дубровника губи сваку везу са епском радњом. Такође је као бочни детаљ у ширу композицију о женидби кнеза Данила (Вук, IX, 13) уведена реминисценција на Дубровник. Од крупног је значаја притом то што својом схемом песма не припада моделу женидбе са препрекама,¹¹ већ у целини садржи наративно замашан опис околности у којима је девојка испрошена и доведена у жеников завичај без икаквих изазова судбине или непријатељских препада. Композиција песме, сачињена уланчавањем епских елемената (опис девојке која одбија знамените просце и бира изузетног јунака, каталог сватова, опевање њиховог угледа и богате опреме, приповедање о путу итд.), открива основну намеру певача да велича колектив чије вредности оличава кнез Данило. Знаковита су, пак, места на којима се помиње Дубровник у песми. Када сватови воде девојку у „Тријешћу” испрошену за кнеза, они, истиче народни певач, пуцају толико да „јече брда и Приморје равно, / до Новог и до Дубровника”, јер је од значаја да „[...]чује сва Бока Которска / и Конављи до крај Дубровника”, те да „[...]Турци и Латини знају, / за женидбу свјетлога књаза”. Стихови потврђују да представа о Боки и Дубровнику унутар епске стилизације има културолошку позадину, јер показује да су ова два подручја, у свести народног певача и географске и културолошке међе његове завичајности. Активно је, сведочи песма, у свести Црногораца присутна спознаја о вековној државној традицији Дубровника и о аристократском карактеру његове политичке елите. Самим тим је женидба домаћег владара угледном

¹¹ О типологији женидби видети наведену монографију Д. Петковић.

девојком из „Тријешћа” у колективу симболично означавала потврду сопствене равноправности са суседима, добијајући чак и обележја тријумфа.

Статус Дубровника као великог културног и политичког средишта, долази до изражаја у песми о страдању кнеза Данила (Вук, IX, 22). Њега је мало пре атентата у Котору посетила „сва господа од Боке Которске / и бијела града Дубровника”. Детаљ се функционално уклапа у намере певача да легитимизује представу о црногорском владару као фигури са високим угледом и утицајем на широком политичком простору. Из такве перспективе Дубровник је симболички оријентир у односу на који се посматра политичка снага и културолошка зрелост других заједница, чија вредност се самерава кроз приближавање узору, тј. управо граду Светог Влаха.

При формирању епске биографије појединих јунака Дубровник се укључује као топоним који представља место где се одвијају витешки подухвати, једну од етапа у походу ка одредишту мегдана, или је сасвим директно везан за расплитање судбине самог јунака. У једној од песама о Јакшићима (СМ, 7) Дубровник се појављује у неколико реминисценција. Рефлекс историјских збивања уткан је у песму помињањем српских избеглица које су након турске опсаде Београда спаса налазиле бекством на север и запад: „Биоград нам поробише Турци [...] / а ја једва жив изнесо’ главу, / пак ја бјежим стојном Дубровнику”. Ван непосредне везе са повесним врелима народни певач је „сведочио” да су се браћа Јакшићи затекли у Дубровнику при повратку из Млетака у завичај. Мада је историчност пригушена у епским биографијама Јакшића, добро се чува место Дубровника на трасама средњовековних путева. Бројни документи и архивска грађа притом потврђују изузетно живе пословне и дипломатске везе између старог Дубровника и Србије, за коју су Дубровчани истицали да им је у њој „сав обрт робе и сва имовина”.¹² Задржавање Јакшића добија значај мотивационе платформе за гранање фабуле песме, будући да баш у Дубровнику браћа примају вести о отмици сестре. Потом збивања обухваћена песмом губе везу са простором Дубровника, а тежиште сукоба међу јунацима преноси се у крајеве далеке од овога локалитета.

На другачији начин се Дубровник уграђује у епске повести о Марку Краљевићу (Петрановић, III, 20), и о турском јунаку што полази пут Задра не би ли ослободио заточеног бега (КХ, I, 24). Марко Краљевић се нашао „на обали крај Дубровника” намирујући некакве рачуне са братом Рушка Арап-паше. Овај детаљ само је један у множини оних којима се мотивише жеља Арап-паше да се освети, и након његовог уграђивања у епску конструкцију укида се свака даља реминисценција на дубровачки простор. Уједно, локализација обухвата неколико стилизованих, дубинских слојева. Обала (мора, језера, реке) подразумева граничне просторе. Онај, други,

¹²И. Божић, *Дубровник и Турска у XIV и XV веку*, Београд, 1952, 73.

опасан, онострани свет тако је одељен од свог и сигурног боравишта, а вода је између живих и мртвих.¹³ Било какво именовање Арапа појачава хтонску компоненту локалитета, јер се црни представници означавају управо као прекоморци или приморци.¹⁴ Таква опозиција дискретно сугерише и историјску „свест” о конкретном граду, али указује и на типове дистанце које према њему могу имати певачи. У песми *Мустај-бег лички у ропству код задарског бана* турски јунак се лажно представља да је пореклом „од прел’јепог шехер Дубровника” задобијајући поверење непријатеља у Задру. Тиме се успоставља нови поетски сигнал из кога се ишчитава залеђе представе певача о Дубровчанима као угледним припадницима хришћанског света. Само порекло им отвара врата на која закуцају путујући у западне стране.

Кад се Ибрахим-бег Љубовић (КХ, I, 12), јунак великог угледа у хришћанској и муслиманској песничкој традицији, огледа са Мијатом харамбашом, стари Дубровник је место епског окршаја. Опис одмеравања снаге и лукавстава Мијата-харамбаше и Ибрахим-бега Љубовића чвориште је заплета чије разрешење прати фабула широког захвата. Сâм град призван је као декор лишен конкретних обрису, а лик „дубровачког бана” уклапа се у поетичку традицију фолклорне стилизације епских јунака, налик фигури „дубровачког краља” из песме о женидби Ђурђа Бранковића (СМ, 158). Као и у неколико раније поменутих примера, везивање збивања за дубровачки миље не утиче далекосежно на конце заплитања и расплитања фабуле, али у овом случају има двојаку улогу. Са једне стране, локализовање уводних призора у Град даје посебну патину егзотичности читавај атмосфери епске песме, што је скопчано са специфичним односом Дубровника према турским територијама у прошлости. Република Светога Влаха важила је за једно од последњих слободних хришћанских подручја на самим вратима турске империје и била је као засебна социокултурна зона суштински прилично затворена према оријенталном свету, без обзира на вишеструке међусобне пословно-дипломатске додире. Пажњу певача, кога је изнедрио муслимански колектив, морао је зато снажно провоцирати Град ванредне лепоте надамак турске границе, али културолошки недоследно далеко, бивајући зато тајанствен и погодан за поетизовање. На другој страни, лоцирање турског јунака у Граду, опис његовог слободног понашања („Коња игра беже Љубовићу / по бијелу граду Дубровнику, / па он сиђе цркви на ђогату”) и победе над харамбашом коме помаже „дубровачки бан” („Мијат узео осјечену руку, / па он десну узео у лијеву, / па побјеже Дубровнику граду”), израз су идеолошке визууре певача и колектива који репрезентује јер су плод хтења да се тријумф домаћег витеза потврди баш у Граду који

¹³ М. Детелић, *Митски простор и епика*, 88.

¹⁴ С. Самарџија, *нав. рад*, 167, 169.

оличава праг слободног хришћанског света. У таквој констелацији Дубровник се, слично другим градовима у епској традицији, као парадигма моћи и господства јавља у опозитном комплексу своје–туђе, „према којем песма неминовно мора заузети неки став” и „однос према њему изједначује се са односом према власти коју он симболизује”.¹⁵ Шире посматрано, при поменима Дубровника контрапунктира се своје и туђе, и тај механизам представља одмеравање вредности колектива који репрезентује народни певач са оним што репрезентује Град. Тако надметање својег и туђег у женидбама у Дубровнику (СМ, 158), развијање гласа до зидина Града о сопственом успеху (Вук, IX, 13) или надјачавање противника у њему самом (КХ, I, 12) имају симболичну улогу надвладавања страног, тј. давања до знања да Дубровник није надмоћан ни изузетан на политичком, војном и културолошком пољу.

Поједини сегменти мозаика епске биографије Мехмед-паше Соколовића везани су за Дубровник. Велика наклоност паше према Републици Светог Влаха, чије власти су га називале „nostro patrone et nostro caro singular amico”,¹⁶ а Дубровчани доживљавали као земљака – човека „нашег језика и народности”,¹⁷ одјека је нашла у варијантама песме о жељи турског султана да освоји Дубровник (Богишић, 79, 80).¹⁸ Епски лик паше изграђен је кумулативним збијањем широке представе о његовим поступцима на Порти у корист Дубровника, за шта је народни певач могао имати снажну потврду у реалности.¹⁹ У песмама се Мехмед-паша појављује као заштитник Града. Успева довитљивошћу да одврати султана од похода (Богишић, 79, 80) и да спасе дубровачког поклицара (Богишић, 80). Дубровник је представљен као место ванредне лепоте, што је истакнуто низањем епитета „л’јепи”, „славни”, „свјетли”, „честити” у синтагматским склоповима где се јавља. Султанова представа о Граду сачињена је од сегмената који употпуњавају визију раскоши тога места:

Кажу ми га Дубровник л’јепу планту босјокову,
 Драга слуго моја!
 И у њему Дубровнику л’јепу од злата јабуку,
 И у граду Дубровнику два кладенца хладне воде,
 Драга слуго моја!

¹⁵ М. Детелић, *Митски простор и епика*, 179.

¹⁶ Т. Поповић, *Турска и Дубровник у XVI веку*, Београд, 1973, 239.

¹⁷ Превод са италијанског С. Мусић, у: М. Држић, *Избрана дела*, прир. М. Пантић, Београд, 1963, 382.

¹⁸ Песму бр. 81 (*Поздрав Дубровнику*) из Богишићевог зборника не узимамо у разматрање будући да постоји оправдана сумња да она спада у корпус народних песама (В. Богишић, *Предговор у: Народне пјесме из старијих, највише приморских записа* сабрао и на свијет издао Валтазар Богишић, Београд, 1878 (фототипско издање, Горњи Милановац, 2003), 92.

¹⁹ Т. Поповић, *нав. рад*, 238–324.

И прид градом двор мало поље пољаница,
 Близу граду Дубровнику л'јепа жупа Жрновица,
 Драга слуго моја!

Увођењем топонима (Конавоско поље и жупа Жрновица²⁰), као и разноврсних реалија при описивању Дубровника успоставља се привид реалистичности. До султана је глас дошао, каже он изасланику, „властелину младом“: „Да сте града Дубровника друг'јем градом оградили, / да сте посред града л'јепу кулу саградили“. Овим се посредно сугерише приказ моћних зидина око градског језгра, претопљен епском стилизацијом у султанову представу. У одговору поклисара да је Дубровник опасан бедемима „за невољу велику од дужда од млетачког“ препознаје отисак реалних околности које су пратиле утврђивање Града. У једној варијанти песме (80) опис Града симболични је рам који учвршћује портрет поклисара. Иступајући пред цара посланик Републике Светог Влаха показује личним гестом да је најтврђа одбрана Дубровника родољубље његових житеља: „А што, царе, говориш за кључе од Дубровника, / кључа теби не дасмо без крви и без невоље“. Истовремено се открива и суштина прагматичне политике Дубровачке републике („Нег' бисмо се одвргли под другога господара, / под другога господара св'јетла краља шпањулскога“), која је у смутним временима неретко тражила заштиту моћнијих од себе, због чега су је подсмешљиво називали „*repubblica dalle sette bandiere*“.²¹

Осим у епским песмама, Дубровник се јавља и у балади о трагичном исходу љубави Ајке према „мартолозу“ Марку, кога урок убија пред очима девојке кад се његова „ораова лађа“ отискује „од бијелога Дубровника града“ (ЕР, 204). Ефекат зачудности и сугестивности кратке песме почивају на активирању архаичних наноса и веровања у дејство натприродних сила, док је призивање Дубровника у митопоетски контекст споредни ефекат стилизације која усаглашава сегменте реалија са фантастичним миљеом. Веома посредно из позадине стилизације назире се представа о раскошном граду и његовим становницима. Пошто се лађа отисне од Дубровника, опис индиректно укључује и изобиље Града. Иста техника уочава се и при портретисању наочитог младића. Коб његовог рода, међутим, обухвата више различитих архаичних представа, али је дискретно присутно и истицање Маркове постојбине као опасног простора – на којем се лако може урећи и бити уречен. Управо у Дубровнику и кнез Лазар остаје без своје љубе (ЕР, 208), али је губитак скопчан са надмудривањем. Тешко је кнез погрешно кад пије вино у „бијеломе Дубровнику“ са „младим Туретом“ јер је пристао да за три стотине дуката и три товара скерлета његова љуба проведе

²⁰ Варијанта старијег назива Жупе дубровачке..

²¹ Ј. Тадић, *Промет путника у старом Дубровнику*, Дубровник, 1939, 271.

ноћ са Турчином. Сутрадан је кнез изигран јер телал разглашава да што се синоћ продавало, ујутро се не враћа, а сама љуба одбија да се врати поручујући Лазару: „да сам теби ја ваљала / не би ме Турком продавао”.

Историја је дубље утиснута у песме каснијег настанка, нарочито које опевају борбе Бокелја и Црногораца са Турцима крајем XVII, током XVIII и око половине XIX века. Настале као рефлекс збивања из прошлости блиске певачевом времену, оне у знатно мањој мери деформишу повесно залеђе на које се ослањају.²² Помињањем Дубровника уграђује се историјска фактографија у поетску представу тако да формира густу мрежу стабилних тачака ослонца за које се веже епска стилизација. Таквим поступком песме добијају хроничарски карактер,²³ а поетско-уметничко остварење апсорбује елементе националне историје, који се преносе живо унутар колектива.

Међу песмама о бојевима Црногораца и Турака Дубровник се на више места помиње – као место од велике стратешке важности у војним и дипломатским сударима и сусретима зараћених страна. Неколико варијаната (Вук, IV, 10, 11; САНУ, IV, 19, 20; СМ, 168, 170) сликају две војне акције Махмут-паше из 1796. године, са циљем да потчини „Црну Гору и приморје равно”, све до „бијела града Дубровника”. Ту би, према једној верзији песме, запашио „брата Ибрахима”, а према другој „синовца младог Мехмеда”, „да пашује и да господује, / нек се чудо на далеко чује”. Мотив Дубровника чврсто је уклопљен у историјску димензију варијаната о Омер-пашином походу на црногорска брда, изведеном 1852/1853. године. Сам султан, вели народни певач, наредиће војсци да освоји Црну Гору и Боку, те да „сподоби града Дубровника” (Вук, VIII, 73), док другом приликом аге и бегови предлажу велики поход не би ли између осталог „освојили града Дубровника, / и по граду покупили благо, / оправили цару честитоме, / и цареву хазну напунили” (Вук, VIII, 74).

Помињање Дубровника подразумева некад и наглашен удео реалија при формирању епске представе. Такве варијанте између осталог, сигнализују укљученост певачеве визуре у конкретни политичко-историјски и временски контекст. Дубровник је био вековима центар обавештајних активности више супротстављених страна чији интереси су се укрштали на овом појасу Јадрана. Одјек тих реалија може се назрети и у песми. Присуство историјског залеђа видљиво је при опевању млетачког преузимања Новог од Турака 1687. године (Богишић, 65). Укључивање Дубровника у поетску слику део је повесне потке, настао сублимацијом чињеница у вези са деловањем Републике Светог Влаха у време опседања и освајања

²² С. Самарџија, *нав. рад*, 29.

²³ В. Латковић, *Чланци из књижевности*, Цетиње, 1953, 16–32; Р. Пешић, Н. Милошевић-Ђорђевић, *нав. рад*, 98; Ј. Деретић, *Српска народна епика*, Београд, 2000, 218–225.

Новог. Историја памти да је влада Дубровника поверљивим каналима обавештавала Турке о покретима млетачких снага стрепећи од њиховог напредовања. Бојао се Дубровник да би Млеци освајањем Новог савили под контролу све трговачке путеве ка балканском залађу, лишвавајући Град до тада непресушних извора прихода.²⁴ У песми тако „слободна господа” из „бијела Дубровника” писмом упозоравају Новљане на долазак Млетака са савезницима. Уочљиво је притом да при песничкој евокацији Дубровника нема ни трага од горчине коју су многи хришћани осећали због кривдаве политике Дубровчана називајући их погрдно „новим Турцима”.²⁵ На другом месту помиње се како су о кретањима турске силе Црногорци добили извештај посредством „књиге” поверљивог човека, „од главнога једног пријатеља” из „тврдога града Дубровника” (Вук, VIII, 70). Многи су чешћи помени „латинског Дубровника”. Захваљујући снази устаљене формуле, као део песничке конвенције, сачувани су тако детаљи из старијих периода и пошто су се историјске прилике измениле. На раније повесне околности упућује сазнање да заробљеног пашу Црногорци хоће да продају у Дубровник Латинима, „нека вуче по мору галије” (Вук, III, 17). Велике невоље задавало је Дубровачкој републици стално присуство хајдучких чета на њеним ободима.²⁶ Сећање на нека од збивања уткана су у песму. Хајдуци надомак града препадају турске караване упућене ка трговачком центру („Хоће Турци граду Дубровнику, / да ћерају робу свакојаку”, Вук, IV, 7), или се окупљају „на Дријенак више Дубровника” сневајући о великом походу „к латинском граду Дубровнику / небисмо ли задобили блага” (СМ, 102). У „ћесарском граду Дубровнику” преговоре воде владика Петровић и Алил-ага (Вук, VIII, 60). Заповедник аустријске војске, „Филип ценерале”, намерава да освоји турске градове, припајајући их Дубровнику – „све градове хоћу прихватити, / с Дубровником хоћу саставити” (КХ, I, 16). Херцеговци затварају путеве ка Дубровнику: „сваку су нам скалу затворили / од Њемачке и од Дубровника” (Вук, IX, 5). Пресецају непријатељу драгоцене везе: „Опадаше кордун по ћенару / да не може тица пролетети, / а камо ли Турчин на ногама, / у Дубровник гласе одности / ни из њега носит’ телеграве, / пролазити сваком забранише, / осим само њемачким трговцима” (Вук, IX, 26). Турцима током једног боја у помоћ „војска дође морем дебелијем, / искрца се граду Дубровнику”. И поред тог појачања били су потиснути, а спас су нашли међу „њемачким солдатима” (Вук, IX, 33). Све ове назнаке и појединости несумњиво указује на политичке прилике након Берлинског конгреса, када је град Светога Влаха пао под аустријску власт.

²⁴ V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, II, Zagreb, 1980, 182.

²⁵ J. Тадић, нав. рад, 271.

²⁶ S. Nazečić, *Хајдучке борбе око Дубровника у другој половини XVII вијека и наша народна pjesma*, Сарајево, 1956.

Повесна позадина препознаје се и при евоцирању сећања на Дубровник као локацију где су се одвијали неки од кључних догађаја у променљивом току црногорско-турског ратовања. Песма преноси памћење да је након смрти руског цара Николаја, наследник на престолу, „Лесандро”, тј. цар Александар II, послао „консула Стрмоуха” у Црну Гору, али када је дошло до несугласица са кнезом, дипломата се повукао „граду Дубровнику” (Вук, VIII, 71). На овоме месту народни певач је, осим промене презимена генералног руског конзула у Дубровнику Петра Николајевича Стрмоухова, поједноставио слику веома сложених односа руског двора са Црном Гором, у којима је поменути дипломата играо важну улогу. Преко свога генералног конзула у Дубровнику Русија је вукла низ више или мање суптилних потеза, међу које се убраја и подстрекавање побуне против кнеза Данила, настојећи да држи под контролом Црну Гору као традиционални ослонац своје балканске политике. Приказ односа кнеза са конзулом у песми је настао свођењем историјских околности на једну димензију у складу са субјективним виђењем народног певача.²⁷ Осим овога, историјска чињеница о упловљавању флоте са посредничком мисијом у јадранске воде, која је после судара Црногораца и Турака 1858. године дошла да утиче на склапање мира, обележена је прецизно – „Од Русије и земље Француске, / баш четири велике ђемије, / свака носи по сто лубарада, / на њима су силниси јунаци, / од Русије силни капетани / по имену Тодор Јушковићу, / од Француске Дела Гравијера / пристали су под град Дубровнику, / пак не даду више ратовати” (Вук, IX, 14). Ти стихови одјек су историјских чињеница. Јер, најпре су француски бродови под командом вицеадмирала Де ла Гравијеа, а потом један руски брод под заповедништвом капетана фрегате Јушкова, допловили у територијалне воде Аустрије близу Дубровника. Историјска позадина догађаја усаглашена је са токовима традиције и у песми. Нарочито је истакнута улога војски царева Александра II и Наполеона III у циљу притискања Турске да призна кнеза Данила као легитимног владара Црне Горе: „Брзо флоте двије оружаше, / оружаше па и оправаше / Дубровнику близу Горе Црне, / Црној Гори да су у индату / ако би им до невоље било” (САНУ, IV, 38). На овом месту, народни певач „превидео” је, засигурно и не познајући је поближе, историјску подлогу опеваних догађаја. Пренебрегнути су факти да је улазак савезничких бродова у Јадран био чин помоћи Црној Гори, али и међусобна демонстрација војне силе којом су Француска и Русија једна другој, али и Аустрији, давале до знања са каквом моћи располажу, будући да су им се као великим силама суштински интереси сукобљавали на подручју Медитерана и Балкана.²⁸ Долазак бојних бродова јесте значао

²⁷ Б. Павићевић, *Књаз Данило*, Београд, 1990, 243–304.

²⁸ Исто, 362–363.

подршку Црној Гори, али је то само један од више испреплетаних чинилаца геостратешких збивања, који је народни певач претворио у ефектан поетски мотив.

Међутим, неке песме новијег времена постанка удаљавају се од повесних реалија, њихове елементе на специфичан начин апсорбују претачући их у поетизовану визију стварности, која губи непосредну везу са историјском потком. Опева се тако да је руска краљица, заративши са Татарима, вапила за братском помоћи, те је молила владика Петровића да јој упути своје трупе преко дубровачке луке („Ајде шњима граду Дубровнику, / те увези војску у Ђемије, / а извези у поље Кијево, / ту ћеш мене дочекат' владико", САНУ, IV, 3). Пошто је владика то и учинио, пресудно је утицао на исход рата. Извор оваквог певачевог виђења догађаја налази се у историјским збивањима везаним за руско-турски рат (1768–1774), тачније, за развој конфликта на Криму. Током рата Русије, на чијем трону је била царица Катарина Велика, против турске империје за владавине Мустафе III, црногорска војска дала је подршку Русима отварајући фронт на својим територијама.²⁹ Повесне чињенице певач је обликовао истичући пресудан удео црногорских чета за расплет на кримском бојишту.

Наведени примери³⁰ откривају неколико модела појављивања Дубровника у традицији. Град се јавља као топонимска координата у организацији просторно-временског система епских догађаја. Његова слика у епици каткад је и орнаментална нит настала неравномерним прожимањем историјских наноса и архаичних слојева. Често је функционална карика у мотивационој структури епских песама и евоцира се у експозицијама фабула о мегданима јунака или се појављује као сегмент при конструисању епске биографије. У песмама новијег времена настанка, које обухватом поетизованих повесних чињеница можда представљају више колективно национално-историјско завештање млађим поколењима него чисту поезију, помени Дубровника уско су повезани са повесним фактима, те подупиру општи утисак о веродостојности опеваоног. Различита значења Дубровника откривају и тип дистанце певача/колектива, уз активирање релације своје:туђе. Међутим, и глаорификација и историјске реалије преламају се кроз законитости епске технике. Удаљавање од конкретног локалитета или историјске подлоге Дубровнику даје посебну димензију. Ширење значења тако подразумева два доминантна поступка. Мање или више познат, Град постаје симбол изобилља, раскоши и господства или опасан простор из којег вребају смртне опасности од преваре, урока, лукавства људи и моћи оностраних сила.

²⁹ Ј. Јовановић, *Историја Црне Горе*, Подгорица, 1995, 144.

³⁰ Уз ограду да се Дубровник помиње и у ширем кругу песама и кроз различите прозне обраде, као и у стилизованим кратким говорним облицима.

КОРИШЋЕНИ ИЗВОРИ И СКРАЋЕНИЦЕ

Богишић: *Народне пјесме из старијих највише приморских записа*, сабрао и на свијет издао Валтазар Богишић, Београд, 1878 (фототипско издање, Горњи Милановац, 2003).

Вук II–IV: *Сабрана дела Вука Караџића, Српске народне пјесме*, издање о стогодишњици смрти Вука Стефановића Караџића 1864–1964 и двестогодишњици његова рођења 1787–1987, Просвета.

ВУК II – *Пјесме јуначке најстарије*, књига друга 1845, Београд, 1988.

ВУК III – *Пјесме јуначке средњијех времена*, књига трећа 1846, Београд, 1988.

ВУК IV – *Пјесме јуначке новијих времена*, књига четврта 1862, Београд, 1988.

Вук VI–IX: *Српске народне пјесме 1–9*, скупио их Вук Стеф. Караџић, државно издање.

ВУК VI – *Пјесме јуначке најстарије и средњијех времена*, књига шеста, Београд, 1899.

ВУК VIII – *Пјесме јуначке новијих времена о војевању за слободу и о војевању Црногораца*, књига осма, Београд, 1900.

ВУК IX – *Пјесме јуначке новијих времена о војевању Црногораца и Херцеговаца*, књига девета, Београд, 1902.

САНУ III–IV: *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића*, Српска академија наука и уметности, Одељење језика и књижевности.

САНУ III – *Пјесме јуначке средњијех времена*, књига трећа, Београд, 1974.

САНУ IV – *Пјесме јуначке новијих времена*, књига четврта, Београд, 1974.

ЕР: *Ерлангински рукопис старих српскохрватских народних песама*, Српска краљевска академија, Сремски Карловци, 1925.

КХ I, III

КН I – *Narodne pjesme muslimana u Bosni i Hercegovini*, sabrao Kosta Hörmann 1888–1889, knjiga I, drugo izdanje, Sarajevo 1933.

КН III – *Narodne pjesme muslimana u Bosni i Hercegovini*, Iz rukopisne ostavštine Koste Hörmanna, redakcija, uvod i komentari Đenana Buturović, Sarajevo, 1966.

Петрановић, III: *Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине*, сакупио Богољуб Петрановић, књига трећа, Сарајево, 1989.

СМ: Сима Милутиновић Сарајлија, *Пјеванија црногорска и херцеговачка*, приредио Добрило Аранитовић, Никшић, 1990.